

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ РАУФА АБЛЯЗОВА**

Кафедра права та інформаційної справи

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Теорія держави і права»

на тему: «Поняття права, його сутнісні ознаки»

Студент-виконавець:

Кочерга Альона Олександрівна,
група ЮР-21

Керівник курсової роботи:

Джолос Сергій Вадимович

Курсова робота захищена з оцінкою

Протокол захисту курсових робіт

№ _____ від _____ 20____ р.

Черкаси 2023

ЗМІСТ

2

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СУТНІСНІ ОСНОВИ ПРАВА	5
1.1.Генеза та розвиток терміну право.....	5
1.2.Сутнісні характеристики права.....	7
1.3. Реалізація права у доктрині.....	10
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА ПРАВА.....	14
2.1. Основні принципи права	14
2.2.Джерела права та їх особливості	21
ВИСНОВКИ.....	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	27

Актуальність теми. Проблематика визначення поняття права та його сутнісних ознак залишається однією з ключових у сучасній юридичній науці. В умовах стрімких соціальних, політичних і економічних змін в Україні та світі, розуміння права як регулятора суспільних відносин набуває особливої важливості. Чітке визначення права дозволяє не лише систематизувати знання у сфері юриспруденції, а й ефективно застосовувати правові норми на практиці.

Сучасне суспільство характеризується динамічним розвитком правових відносин, ускладненням механізмів регулювання поведінки громадян та державних органів. Тому для забезпечення стабільності і справедливості у суспільстві необхідно досліджувати сутність права, його функції та ознаки. Це дозволяє не лише уникнути правової невизначеності, а й забезпечує ефективний захист прав і свобод людини.

Крім того, у контексті розвитку міжнародного права та глобалізації, поняття права набуває універсального значення, оскільки забезпечує взаємодію між державами, регулює транскордонні економічні, соціальні та політичні відносини. Наукове осмислення сутності права сприяє формуванню правової культури, підвищенню правової свідомості громадян і професіоналів у сфері юриспруденції, а також оптимізації діяльності державних органів у правовій площині.

Таким чином, дослідження поняття права та його сутнісних ознак є актуальним і необхідним, оскільки воно створює підґрунтя для глибокого розуміння правової системи, забезпечує розвиток правової науки і практики, а також сприяє зміцненню правової держави та верховенства права.

Мета дослідження: вивчити поняття права та його сутнісні ознаки, визначити їх роль у регулюванні суспільних відносин.

- описати генезу та розвиток терміну право
- дослідити сутнісні характеристики права
- визначити реалізацію права у доктрині

- 4
- охарактеризувати основні принципи права
 - вивчити джерела права та їх особливості

Об'єкт дослідження: право як соціальний інститут і система норм.

Предмет дослідження: сутнісні ознаки права, його функції та прояв у правовій системі.

У дослідженні застосовувалися основні юридичні методи науки, зокрема формально-логічний, який дозволяє встановлювати логічні зв'язки між правовими категоріями; догматичний, що забезпечує систематизацію та тлумачення норм права; порівняльно-правовий, який дає змогу зіставляти правові явища в різних країнах; історичний, що дозволяє простежити розвиток права та його ознак у часі; а також методи аналізу та синтезу, які забезпечують виявлення сутності права через розчленування та об'єднання його складових.

Структура: вступ, два розділи і підрозділи, висновки та список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. СУТНІСНІ ОСНОВИ ПРАВА

1.1. Гене́за та розвиток терміну право

Розглядаючи питання походження права, слід зазначити, що його виникнення нерозривно пов'язане з появою держави. Іншими словами, право та держава з'явилися майже одночасно: разом із формуванням організованого суспільства виникла й система норм, що регулюють суспільні відносини. У сучасному розумінні право виступає основним законом країни, який визначає порядок взаємодії між фізичними та юридичними особами, а також між громадянами та державою. В давнину ж «право» сприймалося як сукупність правил, звичаїв і традицій, які регулювали поведінку членів громади. Хоч сучасне право відрізняється від цих первісних норм, воно зберігає тісний зв'язок із ними.

Згідно з визначенням, «право – це система регулювання суспільних відносин, обумовлена природою людини і суспільства, що виражає свободу особистості і характеризується нормативністю, формальною визначеністю в офіційних джерелах та можливістю державного примусу» [1]. На думку Р. Б. Тополевського, «у первісному суспільстві основою правового регулювання були звичаї — система правил поведінки, що формувалися як усталені норми» [2, с. 131].

Разом із формуванням перших держав виникла потреба у захисті прав та встановленні органів, відповідальних за їх реалізацію. У цей час почали створюватися спеціальні інституції, які вирішували суперечки між фізичними та юридичними особами, накладали санкції на порушників та здійснювали покарання за правопорушення. Згодом ці структури еволюціонували у сучасну судову систему.

Поява друкарства стала важливим етапом розвитку права, оскільки закони, права, обов'язки, звичаї та традиції отримали письмову форму і стали застосовуватися у судочинстві. До найдавніших письмових джерел належать закони Солона (640–559 до н. е.) в Афінах, Закони XII таблиць у Римі, договори

київських князів Олега (907 і 911 рр.) та Ігоря (945 р.), а також «Руська Правда» (X–XIII ст.) [2].

Зокрема, біблійна історія про царя Соломона демонструє, як моральна та правова мудрість інтегрувалася у законодавство. За легендою, Соломон врегулював суперечку між двома жінками щодо дитини, запропонувавши символічне рішення, що дозволило визначити справжню матір, і тим самим встановив прецедент мудрого правосуддя.

Закони XII таблиць (451–450 до н. е.) стали першими кодифікованими нормами римського права, забезпечивши правову рівність та захист громадянських прав. Вони регулювали питання судочинства, сімейного та власницького права, кримінальні відносини та договірне право [3, с. 52].

Договори київських князів Олега та Ігоря з Візантією встановлювали правила взаємовідносин, безпеки купців та торговельні привілеї, а «Руська Правда» систематизувала норми, що регулювали кримінальне, сімейне та торгове право, формуючи перший систематизований кодекс на території Київської Русі.

Науковці пропонують кілька теорій походження права:

Теологічна теорія трактує право як божественну волю, продовження якої закріплюється у позитивному праві, що не підлягає оскарженню.

Природна теорія вважає право законами природи і людської природи (Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, С. Оріховський-Роксолан, Ф. В. Тарановський).

Марксистська теорія пов'язує виникнення права з економічними відносинами: «Право – це законодавчо закріплена воля панівного класу, що відображає матеріальні умови його життя; його поява пов'язана з формуванням класів та боротьбою між ними» [2, с. 118].

Психологічна теорія пояснює право як продукт психіки, розуму та вірувань людини, що сформувалося наприкінці XIX ст. [4, с. 109].

Теорія примирення пов'язує появу права з необхідністю забезпечення мирних відносин у суспільстві, а американські історики економіки (Д. Норт, Р.

Томас) пов'язують його виникнення з відносинами власності та переходом до осілого землеробства.

У юридичній науці право розглядається у двох аспектах:

Об'єктивне право – сукупність загальнообов'язкових норм, встановлених державою та забезпечених примусовою силою.

Суб'єктивне право – конкретні можливості поведінки громадян, визначені державою.

1.2. Сутнісні характеристики права

Право є соціальним феноменом, що виникає як необхідність впорядкувати суспільне життя та встановити нормативні основи для організації взаємодії між членами спільноти. Воно ґрунтується на принципах свободи, активності та відповідальності, і саме тому природно протидіє свавіллю та беззаконню. У сучасних умовах, коли соціальна реальність має багатовимірний характер, право виходить за межі виключно позитивістського розуміння, потребує комплексного аналізу його соціальної цінності в аксіологічній перспективі.

Необхідність системного вивчення соціальної цінності права зумовлена прагненням підвищити ефективність його застосування. Усвідомлення права як механізму соціального регулювання, а також аналіз його інструментів та методів впливу на суспільство раніше здійснювалося переважно на рівні загальної теорії, без урахування взаємозв'язку з іншими суспільно-правовими процесами. Дослідження права як дієвого регулятора у діалектичній взаємодії з соціальною структурою суспільства становить центральну мету сучасних наукових пошуків.

Проблематика цінності права почала розвиватися як самостійний напрям наукового аналізу у другій половині XX ст. Аксіологічний підхід формувалася в умовах ідеологічного контролю над доктриною: юристи свідомо не акцентували увагу на правових цінностях, оскільки суспільство мало визначений набір моральних пріоритетів, закріплених у «Моральному кодексі будівників

комунізму». Лише формування незалежної правової системи, вільної від ідеологічного тиску, відкривало шлях до осмислення правової аксіології як частини загальної теорії цінностей – системи принципів, що визначають поведінку людини та її соціальну мотивацію. Під поняттям «цінність» розуміють значення явищ та об'єктів для людини, суспільства та культури, що визначає їхню нормативну та цільову природу.

Предмет правової аксіології охоплює розуміння права як цінності, імперативної вимоги та орієнтира. Аксіологічне дослідження права має значення наукове, практичне та ідеологічне, оскільки дозволяє закріплювати духовні та моральні ідеали суспільства. Право як явище, багатогранне за ціннісними характеристиками, потребує відповідного підходу в аналізі; ігнорування цього аспекту ускладнює усвідомлення його природи як духовно-практичного засобу організації суспільного життя [5, с. 84].

Цінність права проявляється у його здатності задовольняти науково обґрунтовані, соціально справедливі потреби та інтереси громадян і їхніх об'єднань. Вона є багатоаспектною категорією, у якій складно виділити чіткі межі та структуру. Науковці пропонують різні підходи до класифікації цінності права, включно з поділом на об'єктивну та суб'єктивну [6, с. 90].

Ми вважаємо за доцільне виділяти такі аспекти цінності права:

- а) власна цінність – право як явище, сенс якого полягає в реалізації його сутності;
- б) інструментальна цінність – право як регулятор суспільних відносин;
- в) історико-культурна цінність – право як надбання світової культури.

Сучасні аксіологічні дослідження підтверджують, що пізнання цінностей права – це не пасивне сприйняття, а активна участь у соціальному житті та його регуляції. Основне значення права як соціального регулятора проявляється у його здатності узгоджувати інтереси особи, держави та суспільства, підтримувати стабільний порядок та забезпечувати гармонійний розвиток соціальних відносин [7, с. 73].

Соціальна цінність права включає такі аспекти: забезпечення стабільності суспільних відносин, досягнення точності та визначеності у правовій сфері, формування спільної волі учасників взаємодії, сприяння розвитку індивідуальних і колективних інтересів, захист правомірної діяльності, поєднання свободи і справедливості, а також створення правової основи для розвитку демократичних інститутів, ринкової економіки та громадянського суспільства [8, с. 68–69].

Крім інструментальної функції, право виступає феноменом, тісно пов'язаним з історико-культурним контекстом, антропологічними властивостями людини та різними сферами практичної діяльності – економікою, політикою, релігією, моральними та культурними нормами [9]. Воно є ефективним інструментом реалізації державної соціальної політики, що визначає напрями розвитку суспільства та його трансформаційних процесів [10, с. 45].

Право як міжінституціональна надбудова забезпечує взаємодію елементів соціальної системи, формує соціальні орієнтири та ціннісні пріоритети. Воно діє як посередник у реалізації економічних, політичних та культурних інститутів, сприяючи їх впровадженню в життя.

Економічний вимір цінності права проявляється у регуляції виробництва та обігу, формуванні автономної особистості з власними правами. Політичний аспект пов'язаний з наданням державній волі загальнообов'язкового значення, реалізацією основних функцій держави та забезпеченням демократичного розвитку. Н. Оніщенко підкреслює: «Демократія в політично організованому суспільстві неможлива без права... будь-який антидемократичний курс порушує принципи права і законності» [10, с. 48].

Третій фактор – власна цінність права – проявляється у здатності забезпечувати організованість, узгодженість та стійкість суспільних відносин, максимально задовольняючи потреби особи та суспільства. Це визначає правові засади та дух права, які є об'єктом аналізу юридичної науки.

Соціальна цінність права формується через правову соціалізацію – процес засвоєння громадянами норм, принципів та моделей правомірної поведінки, що

забезпечує належний рівень співіснування в суспільстві та адаптацію світоглядних засад особистості до правових вимог.

З огляду на вищевикладене, можна констатувати, що аксіологічне дослідження права стало пріоритетним напрямком сучасної науки. Право виступає надбанням цивілізації, соціальним і моральним орієнтиром, інструментом задоволення загальнолюдовських потреб і засобом формування громадянського суспільства та правової держави. Його соціальна цінність полягає у впливі на всі структурні рівні суспільства, інтегруючи особистість у систему загальних правових принципів і сприяючи формуванню цивілізованого соціального порядку.

1.3. Реалізація права у доктрині

Значення правових понять у теорії права надзвичайно вагоме, адже саме завдяки ним можливо систематизувати та проаналізувати правову реальність. Правові поняття виконують функцію основного інструмента узагальнення, що дозволяє перейти від конкретного, казуїстичного підходу до абстрактного регулювання суспільних відносин [11, с. 50].

У цьому контексті загальна теорія держави і права використовує правові поняття, які відзначаються високим рівнем узагальнення та відображають тенденції розвитку правового життя як частини суспільного процесу. Завдяки такому підходу учасники суспільних відносин формують уявлення про правову систему, її структуру та функціональні елементи, зокрема правові форми, зв'язки та їх змістові характеристики. Вміння застосовувати ці узагальнення у юридичній практиці визначає ефективність правових знань у конкретних ситуаціях. Такі закономірності систематизують, а самі правові поняття виступають категоріями права.

З філософської точки зору категорія – це логічна форма мислення, що відображає найзагальніші закономірності та відносини у реальності [12, с. 274].

Аналіз ключових для права понять дозволяє визначити їхні властивості, взаємозв'язок із суміжними категоріями, значення для забезпечення правопорядку, ефективність правового впливу та перспективи розвитку правової сфери.

Соціальні та економічні трансформації зумовлюють зміну правової реальності, що потребує уточнення, доповнення та іноді переосмислення існуючих правових категорій. Це передбачає формування нових дефініцій та уточнення співвідношення між різними категоріями права, а також їх місця у структурі теорії права [13, с. 40].

Однією з ключових категорій є реалізація права, визначення сутності та змісту якої потребує концептуального осмислення з позицій теорії права. Це дозволяє адаптувати традиційні уявлення про реалізацію норм у сучасних умовах швидких суспільних трансформацій та підвищити ефективність правового регулювання.

Розглядаючи реалізацію права як категорію, слід наголосити, що лише ті поняття, які набувають об'єктивного значення у правовій системі, можуть розглядатися як категорії права. Таким чином, реалізація права виступає одночасно науковим поняттям і компонентом правової реальності, що забезпечує перехід від теорії до практики.

Сутність реалізації права визначається через її основні властивості та ознаки, понятійно-категорійний апарат і взаємозв'язок із суміжними категоріями, такими як здійснення права, дія права, чинність норм, правове регулювання та правова поведінка.

З точки зору філософії поняття виступає логічною формою мислення, що містить узагальнення ключових ознак предметів і явищ. До сутнісних характеристик поняття належать зміст (сукупність ознак предмета) і обсяг (множина об'єктів, що містять ці ознаки) [14, с. 24].

Методологічно правильним є підхід, що вимагає вивчати категорії через аналіз їх сутності, змісту та форми. Зміст реалізації права як категорії характеризується складністю і багатоаспектністю. Він включає низку

обов'язкових елементів, необхідних для здійснення права: суб'єкти реалізації (держава, органи влади, фізичні та юридичні особи), об'єкт (правові приписи), форми та засоби здійснення приписів і результат у вигляді акту реалізації норм.

Об'єкт правореалізації визначається правовими приписами – джерелами права, що можуть включати загальні принципи, рекомендації, зобов'язання тощо. Форми та способи реалізації можуть бути добровільними або примусовими, включати переконання, стимулювання, контроль, а також використання норм права, актів застосування права, правової свідомості та культури.

Правові засоби – це явища, через які забезпечується досягнення соціально корисних цілей: норми, принципи, акти застосування права, договори, юридичні факти, суб'єктивні права, обов'язки, заборони, пільги [15, с. 42]. Результатом реалізації права є акт реалізації норм, тобто юридично значущі дії суб'єктів, що забезпечують здійснення прав та обов'язків. Поза правовідносинами можливе лише виконання пасивних обов'язків. Акти реалізації права – це різновид правової поведінки та юридичний факт [16, с. 28].

Результат реалізації права залежить від змісту юридичних приписів, фактичних обставин і участі органів влади, а також якості норм, рівня правової культури та свідомості суб'єктів.

Поняття «дія права» та «правовий вплив» іноді ототожнюють із реалізацією права. Якщо розглядати вплив права на свідомість і поведінку людей у межах правових норм, ці поняття можуть виступати синонімами. Результатом реалізації, дії та впливу права є правопорядок. Дія права аналізується в часі, просторі та колі осіб, що підкреслює динамічний і комплексний характер правореалізації.

Процесуальна сутність реалізації права проявляється у послідовних діях суб'єктів за встановленим порядком, що забезпечує передбачуваність і стабільність правової поведінки. «Дія права» охоплює всі способи впливу норм: інформаційний (ознайомлення з правилами), ціннісно-орієнтаційний (цілеспрямоване формування поведінки) та нормативно-регулятивний

(юридичне регулювання), причому реалізація права є ядром останнього [17, с. 174].

Правовий вплив виходить за межі юридичного ефекту, діє на свідомість, мотивацію та поведінку учасників, формує уявлення про належну поведінку та спрямовує діяльність на реалізацію інтересів [18, с. 61]. Таким чином, реалізація права є складовою правового впливу і вузькою фінальною стадією правового регулювання.

У науковій літературі виділяють два рівні реалізації норм: через дії суб'єктів, що реалізують диспозицію, та через санкції, що визначають можливості правового впливу. Аналіз реалізації права у контексті механізму правового регулювання включає юридичні норми, правовідносини та акти застосування права, що дає змогу комплексно осмислити сутність цього феномену.

РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА ПРАВА

2.1. Основні принципи права

Питання принципів права завжди привертає увагу науковців-правознавців. Однак через їхню змінність, філософську природу та абстрактність більшість аспектів розуміння цього поняття потребує подальшого дослідження. Одним із ключових питань у цьому контексті є визначення та характеристики принципів права в правовій системі України [19, с. 12].

Різні автори наводять до 40 варіантів визначення терміна «принцип».

Залежно від контексту, поняття «принцип» може мати різні значення:

1. Основоположні засади, що мають загальну значущість і відображають ключові положення науки, політики, державного управління та права (наприклад, гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо);
2. Внутрішнє переконання людини, яке формує її ставлення до суспільних явищ та ідей [20, с. 110–111].

У юридичній науці принципи права визначаються через такі категорії, як вихідні теоретичні положення, керівні засади, нормативно-керівні положення, закономірності та система координат права [21, с. 87].

Науковці розглядають два основних підходи до визначення принципів права:

1. Позитивістський – розглядає принципи як основоположні засади, закріплені в нормах права.
2. Ідеологічний – визначає принципи права як керівні ідеї, що отримали правове відображення. Традиційно домінував позитивістський підхід, однак сучасні дослідники дедалі частіше схиляються до визначення принципів права через ідеї [22, с. 66].

Оскільки принципи права є ідеологічною категорією, вони виконують важливу функцію закріплення суспільних відносин, що дозволяє розглядати їх у контексті певних ідей та керівних засад [23, с. 125].

Н. Оніщенко зазначає, що принцип – це не лише вихідна засада, а й складова норм права та соціальних відносин. Принципи права набули універсального значення, зокрема в сфері прав людини, і були закріплені на міжнародному рівні [24, с. 28].

О. Ф. Скакун визначає принципи права як об'єктивно властиві праву вихідні засади, які формують систему координат розвитку права та визначають напрям його еволюції [25, с. 211].

Л. Р. Наливайко та М. В. Беляєва вважають принципи права керівними засадами, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин [26, с. 210].

Щодо ознак принципів права, то серед науковців немає єдиної думки через їхню абстрактність, змінність та ідейний характер. Проте, виходячи з наведених визначень, можна виокремити такі ключові ознаки: нормативність, регулятивність, об'єктивна зумовленість, універсальність, загальний характер, стабільність, узгодженість, ефективність, демократичність, гуманність та ідеологічність.

До основних властивостей принципів права належать:

- Регулятивність – принципи права виконують нормативно-регулятивну функцію, оскільки вони, закріплені в правових нормах, набувають статусу загальнообов'язкових правил поведінки з владним характером. Це стосується як норм-принципів, так і тих, що виводяться з них.
- Нормативність – принципи права мають обов'язковий характер, що дозволяє їм самостійно або через норми регулювати суспільні відносини [27, с.26].
- Об'єктивна обумовленість – принципи права відображають особливості суспільних відносин, економічні, політичні та ідеологічні процеси, характерні для певного історичного періоду.

- Універсальність – принципи права втілюють основні цінності правової системи, є концентрованим виразом розвитку права, визначають напрям його подальшої еволюції, мають загальний характер, пріоритет над нормами, високий рівень стійкості та самодостатність [28, с.106].
- Загальний характер – принципи права не мають конкретного адресата, тобто вони поширюються на невизначене коло осіб. Крім того, вони можуть застосовуватися багаторазово у різних випадках [29, с.22].
- Основоположний характер – принципи права є основою всієї правової системи, забезпечуючи її логічність, послідовність та збалансованість.
- Абстрактність – вони мають високий рівень узагальнення, не містять конкретних деталей чи вказівок щодо окремих ситуацій.
- Аксиоматичний пріоритет – принципи права мають вищий статус порівняно з нормами, оскільки останні формуються під їх впливом і не можуть їм суперечити.
- Стабільність – як зазначав Л. Фрідмен, принципи права є тривалими та незмінними елементами правової системи. На відміну від правових норм, які можуть швидко змінюватися, принципи залишаються сталими протягом довгого часу [28, с.6].
- Внутрішня узгодженість – принципи сприяють єдності та взаємодії норм права, оскільки самі є внутрішньо узгодженими [19, с.20].
- Загальна цілеспрямованість – вони визначають напрями розвитку не лише права, а й суспільства й держави, допомагаючи усувати прогалини в законодавстві [19, с.23].
- Ефективність – принципи права впливають на суспільні відносини залежно від того, наскільки точно вони відображають об'єктивні закономірності розвитку суспільства та права як регулятора.
- Демократичність і гуманність – принципи права формуються під впливом соціальних відносин і можуть змінюватися разом із суспільством у бік більшої демократичності та гуманності.

- Ідеологічність – вони є частиною суспільної свідомості та виконують ідейну, виховну та інформаційну функції, закріплюючи певні суспільні відносини та цінності.

Таким чином, основними властивостями принципів права є: регулятивність, нормативність, об'єктивна обумовленість, універсальність, загальний та основоположний характер, абстрактність, аксіоматичний пріоритет, стабільність, внутрішня узгодженість, загальна цілеспрямованість, ефективність, демократичність, гуманність та ідеологічність. Вони дають змогу зрозуміти сутність та соціальну роль принципів права.

Отже, принципи права – це фундаментальні ідеї та положення, що сформувалися історично та відображають сутність правової системи. Вони мають регулятивний, нормативний та універсальний характер, є об'єктивно обумовленими й визначають основні напрями розвитку права. Їхня ключова роль, абстрактність та аксіоматичний пріоритет підкреслюють їхню перевагу над нормами права та всією правовою системою загалом.

У теорії держави і права існують різні погляди щодо класифікації принципів права. Вони не суперечать одне одному, а радше доповнюють, що дозволяє краще зрозуміти їхню сутність, роль у правовій системі та значення для правового регулювання. Завдяки цьому створюються умови для їх ефективного застосування у правотворчості та правореалізації.

Найпоширенішою є класифікація за сферою дії, яка передбачає поділ на загальні, міжгалузеві, галузеві принципи та принципи інститутів права. Водночас у західній правовій теорії загальні принципи охоплюють усі правові системи [30, с. 157], тоді як у вітчизняній науці вони стосуються лише національної правової системи, діючи в усіх її галузях та інститутах. Це обмеження, ймовірно, пояснюється впливом радянських методологічних підходів, які заперечували універсальність правових принципів, вважаючи соціалістичне право несумісним із буржуазним. Проте слід зазначити, що навіть у західних країнах офіційне визнання загальних правових принципів (здебільшого у сфері міжнародного права) відбулося лише після Другої світової війни.

Аналізуючи класифікацію правових принципів, їхні критерії та різновиди, варто зауважити кілька ключових моментів. По-перше, загальноправові принципи, що мають універсальний характер, конкретизуються в межах окремих галузей. По-друге, основні принципи права набувають специфічних рис у галузях права та в процесах правоутворення, правореалізації й правоохорони. Тому в правоутворенні можна виділити відносно самостійні принципи правотворчості, зокрема законотворчості; у правореалізації – принципи правозастосування; у правоохороні – принципи правосуддя та юридичної відповідальності. По-третє, основні принципи поділяються на загальносоціальні та спеціально-юридичні (системні й структурні). Серед загальносоціальних принципів чітко простежуються політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та моральні аспекти права.

Таким чином, можна виділити такі групи принципів:

1. принципи правосвідомості;
2. принципи правоутворення;
3. принципи правотворчості, зокрема законотворчості та нормотворчості;
4. принципи системи права:
 - а) загальноправові (основні);
 - б) міжгалузеві;
 - в) галузеві;
 - г) принципи інститутів права;
5. принципи структури права:
 - а) загальносоціальні та юридичні;
 - б) публічні й приватні;
 - в) регулятивні та охоронні;
 - г) матеріальні та процесуальні;
 - д) об'єктивні та суб'єктивні;
6. принципи правореалізації, зокрема принципи правозастосування;

7. правоохоронні принципи, серед яких особливе значення мають принципи правосуддя й юридичної відповідальності.

Принципи системи та структури права, що проявляються у процесах правоутворення, правореалізації та правоохорони, можна розглядати як принципи правового регулювання, визнаючи при цьому особливу роль загальноправових (основних) принципів.

У вітчизняній та пострадянській юридичній літературі часто пропонуються детальніші класифікації принципів права. Так, П. Рабінович, окрім галузевих і міжгалузевих, виділяє загальнолюдські, типологічні та конкретно-історичні принципи.

Загальнолюдські принципи він визначає як основоположні юридичні засади, що відображають рівень розвитку цивілізації, включають найкращі досягнення правової історії та закріплені в міжнародних нормативних документах [31, с. 88-89]. До них належать:

- основні права людини, свободи особистості та об'єднань, гарантовані законом;
- юридична рівність усіх суб'єктів перед державою та законом;
- закон як основне джерело суб'єктивних прав і обов'язків, ухвалений вищим представницьким органом або народом через референдум;
- єдність прав і обов'язків;
- принцип «дозволено все, крім того, що прямо заборонено законом» у регулюванні поведінки громадян;
- принцип «можна робити лише те, що прямо дозволено законом» для державних органів і посадових осіб [32, с. 102].

Типологічні принципи, за П. Рабіновичем, є фундаментальними ідеями, спільними для всіх правових систем певного історичного типу, що відображають їхню соціальну сутність [32, с. 103]. Конкретно-історичні принципи права характеризують особливості правової системи конкретної держави в її соціальному контексті [32, с. 105].

О. Скакун розглядає принципи права залежно від рівня суспільних відносин, які вони регулюють. Вона виділяє загальнолюдські (міжнародні, загальноцивілізаційні), регіонально-континентальні та національні (внутрішньодержавні) принципи. Останні, у свою чергу, поділяються на загальноправові (основні), міжгалузеві, галузеві, підгалузеві та інституційні [33, с. 283-285].

Загальнолюдські принципи права О. Скакун визначає як такі, що діють у межах міжнародного правопорядку і відображають рівень розвитку людства. Це принципи гуманізму, рівності, свободи, демократизму, справедливості та законності. Регіонально-континентальні принципи застосовуються у правових системах міждержавних об'єднань, наприклад, у праві Європейського Союзу. Вони, як правило, збігаються із загальнолюдськими принципами [33, с. 283-284].

Аналізуючи різні підходи, можна запропонувати таку класифікацію принципів права за сферою їхньої дії:

- а) універсальні (загальнолюдські) — основоположні засади, що формувалися протягом історії розвитку права і притаманні всім правовим системам;
- б) цивілізаційні — характерні для певних правових культур і традицій;
- в) правосімейні — принципи, спільні для окремих правових сімей;
- г) національні — діють у межах національної правової системи та відображають її особливості.

Окрему групу становлять принципи міжнародного права, які поділяються на загальні (за ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН — «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями»), галузеві принципи та принципи інститутів міжнародного права. Водночас не слід повністю ототожнювати загальні принципи права із загальновизнаними принципами міжнародного права, як це іноді трапляється в літературі.

2.2. Джерела права та їх особливості

Джерела права є фундаментальною категорією в юридичній науці, оскільки вони визначають витoki та форми існування правових норм, що регулюють суспільні відносини. У сучасній правовій доктрині існують різні підходи до розуміння цієї категорії, що зумовлено її багатогранністю та залежністю від особливостей правової системи. Вивчення цих підходів дає змогу розкрити сутність права, його соціальне призначення та зв'язок із суспільними потребами.

Сам термін «джерело» дозволяє охарактеризувати право як з внутрішнього, так і з зовнішнього боку. Це означає, що під цим поняттям мається на увазі зміст і форма права створення правової норми чи правового припису, процес формулювання змісту правових норм, правових приписів та умов їх створення. Їхню юридичну силу. У юридичних науках можна зустріти різні точки зору щодо визначення самого поняття джерел права, зокрема, це зовнішня форма і спосіб вираження правових норм; норми, де встановлюється відповідне правило поведінки, як воно повинно бути застосоване на практиці, підготовчі документи; правові акти, які використовуються в процесі тлумачення [34, с.310], в результаті чого задовольняються їхні потреби та інтереси; чинники, що породжують або зумовлюють створення правових норм, чинники, що впливають на законотворчу діяльність, соціальні цінності, що суттєво впливають на процес створення та функціонування права, історичні пам'ятки, літописи та звичаї, що існували в той чи інший період права основа і вони визначають основні напрямки формування права конкретної держави (Київська Русь – Руська правда, література Стародавньої Індії – Закони Ману).

Визначення джерел права в юридичних науках базується на уявленні про першопричини, з яких правові норми впливають або визначають їх статус у правовій системі. Джерела права встановлюють правові норми, правила та принципи, що регулюють поведінку особи та відносини між ними - це законодавство, яке включає закони, постанови та інші нормативні акти, прийняті компетентними державними нормами традицій, які з часом набувають

юридичної сили. У різних правових системах прецеденти або судові рішення також можна вважати джерелом права, оскільки вони встановлюють правові принципи і норми. У деяких правових системах загальні принципи права (такі як справедливість і совість) можна вважати джерелами права, на які посилаються суди при розгляді справ. Визначення джерел права залежить від конкретної правової системи та її інституційних особливостей. Джерела права вони можуть мати різні правові форми та статуси, але їх значення для визначення та застосування правових норм є спільним. Історичний огляд традиційних підходів до розуміння категорій джерел права висвітлює еволюцію думок і концепцій у цій сфері в історичній ретроспективі.

У давні часи джерела права визначалися через природні права людини, моральні засади та звичаї. У філософії Стародавньої Греції та римському праві наголошували на справедливості та загальних принципах права. У середньовічній Європі джерела права нерозривно пов'язувалися з релігійними текстами та канонічними нормами церкви, базуючись на ідеї божественного походження права. У період Просвітництва XVII–XVIII століть у Європі сформувалося уявлення про природні права людини та раціональні основи правових норм. Зокрема, популярності набула теорія суспільного договору, яка трактувала право як результат домовленостей між людьми.

У XIX столітті різні школи права розвивали ідею юридичного позитивізму, що акцентував увагу на законі як основному джерелі права. У XX столітті з'явилися нові підходи, зокрема юридичний реалізм, який враховував вплив соціальних, економічних і політичних чинників на формування правових норм. Така еволюція відображає зміну підходів до правового мислення від античності до сучасності.

Джерела права відіграють ключову роль у правовій системі, забезпечуючи стабільність, правопорядок та справедливість у суспільстві. Вони регулюють взаємовідносини між людьми, встановлюють права та обов'язки, а також механізми їхнього захисту. Ці джерела створюють основу для формування правової системи, визначають ключові принципи та цінності, які забезпечують

гармонійний розвиток суспільства. Завдяки їм можливе тлумачення та практичне застосування законів, що сприяє рівності перед законом та об'єктивному вирішенню правових справ.

Джерела права є нормативними документами, які регламентують поведінку людей і мають легітимний статус, адже ухвалюються відповідно до встановлених процедур. Їхня загальність передбачає однакове застосування до всіх осіб без дискримінації. Водночас вони повинні бути конкретними, щоб уникнути різних тлумачень, а також враховувати зміни в суспільному житті, залишаючись адаптивними до сучасних викликів. Механізми контролю за виконанням правових норм забезпечують їхнє дотримання і відповідальність за порушення.

Різні підходи до розуміння права демонструють певні розбіжності у трактуванні джерел права. Наприклад, нормативістський підхід розглядає їх як волю законодавця чи діяльність держави. У межах концепції природного права джерелами визнають принципи, яким має відповідати позитивне право для його реалізації у суспільстві.

У широкому значенні джерелом права виступає правосвідомість та пов'язані з нею явища, такі як природне право, правова ідеологія, правове розуміння, правовий менталітет, правова культура та правове виховання [35, с. 15–16]. Ці елементи є особливими формами існування права на ідейному рівні, які включають різноманіття поглядів, емоцій, концепцій та цінностей, що характеризують ставлення суспільства до права та правових норм. Основою цього підходу є теза, що ідея передує формуванню права: спочатку виникає уявлення, яке згодом отримує нормативне закріплення та підтримується авторитетом і владою держави, формуючи правову систему. Через ідеї природного права правосвідомість набуває зв'язку з фундаментальними аспектами людського буття. Окрім офіційних документів, норми природного права також існують у формі звичаїв, традицій, релігійних та етичних постулатів. Усі закони повинні відображати ідеали природного права, яке охоплює права людини, громади, нації та народу.

У матеріальному сенсі джерелом права є суспільство, його соціально-економічний і культурний розвиток, які формують підґрунтя для появи правових норм. До таких підстав відносять економічні відносини, форми власності та способи виробництва. Аналізуючи матеріальне розуміння джерел права, можна виділити два підходи до їх взаємодії з економікою: а) домінування права над економікою або навпаки; б) відсутність такої переваги.

У формально-юридичному розумінні джерела права визначаються як способи вираження правових норм. До них належать юридичні акти, прийняті уповноваженими органами державної влади, які закріплюють відповідні правові норми, що регулюють правовідносини. Такі акти є офіційною формою вираження правових принципів. Більшість науковців вважає, що термін «джерело права» найчастіше застосовується у формально-юридичному значенні, тобто як форма закріплення та вираження правових норм, що забезпечує їх обов'язковий характер. Основні ознаки таких джерел включають: 1) правотворчу значущість; 2) закріплення у формі юридично оформленої волі держави; 3) загальнообов'язковий характер; 4) забезпечення дотримання з боку держави; 5) встановлення основ правового регулювання в різних сферах суспільного життя [36, с. 124].

Розгляд підходів до розуміння джерел права дозволяє зробити висновок, що ця категорія охоплює не лише формальні акти держави, а й ширший спектр явищ, таких як правові звичаї, судові прецеденти та доктрини. Різноманітність підходів свідчить про важливість джерел права у забезпеченні ефективного функціонування правової системи та їх здатність адаптуватися до потреб суспільства.

ВИСНОВКИ

Дослідження історії формування терміну «право» дозволяє прослідкувати його еволюцію від первісних уявлень про справедливість до сучасного наукового розуміння. Історичний розвиток права свідчить про його тісний зв'язок із соціальною структурою суспільства, моральними уявленнями та політичними інститутами. Розвиток терміну демонструє, що право завжди відображає потреби суспільства в регулюванні поведінки людей, захисті їхніх інтересів та підтриманні порядку. Це підкреслює важливість історико-теоретичного підходу для глибшого розуміння сучасної правової системи і її ролі у забезпеченні стабільності та розвитку суспільних відносин.

Сутність права проявляється через комплекс його характеристик, що відокремлюють його від інших соціальних регуляторів: нормативність, загальність, обов'язковість, захисний характер та здатність до забезпечення суспільного порядку. Ці ознаки дозволяють ідентифікувати право як соціальний інститут і водночас оцінювати ефективність його застосування. Усвідомлення сутнісних характеристик права є критично важливим для формування правової культури, правильного тлумачення законодавчих норм та їх адекватного впровадження у практику, а також для забезпечення гармонійного співіснування держави та суспільства.

Наукові правові доктрини показують, що право реалізується через різні механізми: нормотворчість, правозастосування, правосвідомість та правову поведінку громадян. Доктринальний підхід дозволяє глибше розкрити функції права, його регулятивний потенціал та вплив на розвиток суспільних відносин. Вивчення реалізації права у доктрині підкреслює, що право не існує як абстрактна категорія, а постійно взаємодіє з практикою, що визначає його ефективність, стабільність і здатність адаптуватися до змінних умов соціального життя.

Принципи права виступають фундаментальними орієнтирами, які визначають логіку та зміст правового регулювання. Вони забезпечують єдність,

цілісність і передбачуваність правової системи, регламентують діяльність державних органів і поведінку громадян. Основні принципи, такі як верховенство права, рівність перед законом, справедливість і гуманізм, не лише формують правову свідомість, а й слугують критеріями оцінки законності та ефективності дії правових норм. Усвідомлення та дотримання принципів права є ключем до розвитку правової держави та захисту прав і свобод людини.

Джерела права відображають форми, у яких закріплюються правові норми, та визначають їхню юридичну силу. Вони включають законодавчі акти, підзаконні нормативні документи, судову практику, звичаї та міжнародні правові договори. Кожне джерело має свої особливості щодо обов'язковості, компетенції органів, які його створюють, та сфери застосування. Дослідження джерел права дозволяє зрозуміти структуру правової системи, механізми її розвитку та адаптації до нових соціальних потреб, а також забезпечує ефективне тлумачення і застосування норм у правовій практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Львів. ЛДУВС, 2020. 268 с.
2. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ Ун-т «Україна». 2014. 560 с.
3. Гарасимів Т.З., Барабаш О. О. Історія держави і права : навч. посіб. Львів. СПОЛОМ, 2021. 438 с.
4. Гладкий С. О. Теорія держави і права: навч. Метод. посіб. Полтава : 2016. 371 с.
5. Карась А.Г. Співвідношення понять «цінність права» і «правова культура». Держава і право. 2011. Вип. 52. С. 80-86.
6. Черних Є.М. Цінність об'єктивного і суб'єктивного права. Держава і право. Вип. 29. 2005. С. 89-95.
7. Кириченко В.М. Теорія держави і права: модульний курс: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
8. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2003. 240 с.
9. Загальна теорія держави і права. М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
10. Оніщенко Н. М. Аксіосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві: проблеми теорії. Проблеми філософії права. Том VI-VII. Київ-Чернівці: Рута, 2008-2009. С. 42-49.
11. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «Вид-во «Права людини», 2015. 280 с.
12. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. Харків; Фоліо, 2005. 767 с.
13. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

- 14.Павлюков І. І. Правові засоби: поняття, види, функції та взаємодія в процесі регулювання суспільних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. Серія Право. Випуск 75: частина 1. С. 42.
- 15.Kostruba А. Акти реалізації юридичних прав і обов'язків як елемент механізму правового регулювання.
- 16.Теорія і практика застосування чинного вітчизняного і міжнародного законодавства в сучасних умовах: Міжнародна наукова практична конференція, лют 2011, Odessa, Ukraine. pp.28.
- 17.Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Істина, 2007. 336 с.
- 18.Шилінгов В. С. Правовий вплив: теоретико-правове дослідження. Ірпінський юридичний часопис. 2023. 3(12), 57–63.
- 19.Теорія держави і права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 283-287
- 20.Волошин Ю. О. Принцип / Ю. О. Волошин // Юридична енциклопедія: В 6 т. / [за ред. Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін.]. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998-2004. — Т. 5. — 2003. — С. 110-111.
- 21.Сайфуліна Ю.В. Роль принципів права у різних правових сім'ях / Ю.В. Сайфуліна // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-1. – С. 86-94.
- 22.Жукевич І. Явні та неявні принципи права: поняття, ознаки та особливості / Ігор Жукевич // Юридична Україна. – 2009. – №11. – С. 61-67.
- 23.Кравчук М. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посібник для студентів ЗВО. 3-тє вид. змін. й доп. Тернопіль: ТНЕУ, 2018.
- 24.Марчук В. М. Теорія держави і права [Текст] : навч. посіб. / В. М. Марчук, О. В. Корольков ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012.
- 25.Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. — 4-те вид., допов. і переробл. — К. : Правова єдність, 2013. — 524 с.

26. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / укладачі: Л.Р. Наливайко, М.В. Беляєва. — К.: «Хай-Тек Пресс», 2013. — 408 с.
27. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с
28. Біржакова Є. О. Порівняльна характеристика властивостей та принципів права (теоретико-правовий аспект) / Євгенія Олександрівна Біржакова // Альманах права. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 3. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. — 492 с.
29. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія / С. П. Погребняк. — Х.: Право, 2008. — 288 с.
30. Теорія держави і права. 2-е вид. перероб. й доп.: Підручник / кол.авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 471 с.
31. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
32. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. — Вид. 9-те зі змінами. — Львів : Край, 2007. — 192 с.
33. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. — 4-те вид., допов. і переробл. — К. : Правова єдність, 2019. — 524 с.
34. Дрішлюк А. І. Поняття джерела права та його форми. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 1. С. 15–19.
35. Задирака Н. Ю. Сутність джерел права у сфері правової охорони публічного майна. Адміністративне право і процес. 2016. № 1(15). С. 13–22.
36. Великий енциклопедичний юридичний словник НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ, 2007. 124 с.